

תוכן יהודי במנגינות נכר

מאז שעם ישראל נמצא בתפוצות, קיימת התופעה של לקיחת מנגינות מהעמים הסובבים, והניסיון "לאמץ" אותן, ואף "לגייר" אותן למטרות של קדושה. סביב נוהג זה, לפעמים יש פולמוסים וחילוקי דעות. האם זהו נוהג רצוי או מגונה? ואם הדבר באמת ראוי, האם זהו היתר גורף לגבי כל קטע מוסיקלי שנמצא בעולם? האם ישנן אמות מידה להדריך את היהודי, איזו מוסיקה ניתן לאמץ מן הגויים ואיזו מוסיקה רצוי שלא? לפני שנתייחס לשאלות אלה, נתבונן במספר דוגמאות היכולות ללמד על מהות התופעה, ועל שכיחותה--במיוחד בחסידות.

דוגמאות מהחסידות—ואף מחוצה לה:

1. הרבי מקאלוב, בעוד היותו ילד, שמע שיר רועים:
 "יער, יער כמה גדול אתה, אהוב ליבי, כמה רחוק אתה.
 אילו היה היער קטן יותר, היה אהובי קרוב יותר..."
 הרבי הוקסם מהיופי של השיר ומהמנגינה המלאה בגעגועים, ואימץ את המנגינה כאשר הלביש עליה מלים אחרות, מקבילות לאלה של המקור:
 "גלות, גלות כמה ארוכה את, שכינה, שכינה, כמה רחוקה את.
 אילו הייתה הגלות קצרה יותר, הייתה השכינה קרובה יותר..."
2. חסידי חב"ד לקחו שיר קוזקים--(NYE ZHURITZE CHLOPTZI) עם מנגינה קלילה ושמחה, המתאר הליכה למסבאה ע"מ לשתות וודקה.
 תרגום הטקסט הרוסי שהם שרים:
 "אל תריבו חברה, על מה שיהיה איתנו
 ניסע לבית המרזח, ושם נשתה וודקה."
 ניתן לתהות: מדוע לקחו שיר של גויים על ההליכה לבית המרזח? האם אין ערכים נעלים יותר שכדאי לאמץ?
 גם כאן, על השיר הנתון, היה אפשר בקלות להעביר את המשמעות: במקום ללכת לבית המרזח לשתות וודקה--ללכת לבית הרבי כדי לשתות ממעייני התורה שלו.
3. שיר הלֶכֶת (מארש) של הצבא האדום הקרוי "מוסקבה שלי", גם הוא מקור השראה לחסידי חב"ד. זהו שיר צבאי המהלל את הגבורה והחזון לשרת את המדינה. בקלות העבירו חסידי חב"ד את השיר לצרכיהם—עידוד וגאווה

להיות בצבא ה'. חסידי חב"ד שרים את כל השיר ברוסית, כאשר חלק מהמלים מהשיר המקורי של הצבא האדום, וחלק אחר תוספת שמתאימה לחב"ד. למשל, את הבית השלישי מתחילים כמו חיילי הצבא האדום:

"במה סוד כוחותינו, אנו נעשים צעירים בדרך
וקברות אויבינו נשארים מאחורינו...
אך בהמשך הבית, בא המסר החב"די (המושר עדיין ברוסית):
"התורה—סוד כוחותינו, אין מחסומים לדבר ה"
ואז פתאום עוברים לשיר את סוף השיר כולו בעברית:
"קודשא בריך הוא ואורייתא וישראל כולו חד.
"אשרינו, מה טוב חלקינו, ומה נעים גורלנו,
ומה יפה, יפה יפה, יפה ירושתנו!"

4. תופעת ה"גיור" של מנגינת גויים איננה תופעה של חסידים בלבד. בספרו של הרב ישראל משה חזן, "כרך של רומי", משנת 1876, מתגלה בעינינו דבר מדהים. מספר הרב :

"ומעיד אני עלי שמיים וארץ שבהיותי בעיר הגדולה של חכמים ושל סופרים סמי"רנא (בתורכיה) יע"א ראיתי מגדולי החכמים המפורסמים שהיו משוררים גדולים על משקל המוסיקא ובראשם הר' המופלא אברהם הכהן אריאש זלת"ת. ולמשקל המוסיקא של ימים נוראים הצריכה הכנעה גדולה ... היו הולכים בכנסיית הנוצרים מאחרי הפרגוד בימי חגם להתלמד מהם אותנו הקול המוכנע המשבר הלב. והיו מסדרים מאותם הקולות קדישים וקדושות דבר פלא." ("כרך של רומי" סימן א', עמ' ד')

עם כל הדוגמאות הנ"ל עברנו דרך ארוכה מבחינת אופי המקורות: התחלנו משירי עם פשוטים: שיר רועים, שיר קוזקים ושיר לַכְּת צבאי; והגענו משם לשירים בכנסייה הנוצרית!!

תהיות רבות:

דוגמאות אלה מעוררות תהיות רבות: מה "מותר" ומה "אסור" לקחת מהגויים? ואף יותר מכך: האם מותר "לגייר" כל מנגינה מהגויים? האם אפשר להפוך כל מוסיקה ולהתאימה לרוח היהדות? האם מכל שיר שבעולם, מספיק רק להחליף את המלים כדי לקבל משהו ראוי עבור הצרכים הדתיים של עם ישראל? או, בנימה אקטואלית יותר: האם אפשר לקחת מוסיקת רוק כבד למשל, עם כל המשמעויות המשתמעות ממנה, וגם אותה "לגייר" עם תוכן יהודי?

על החוויה המוסיקלית בכלל:

כדי להתמודד עם השאלות הרבות המתעוררות סביב נושא זה, נחוצה לנו הבנה בסיסית לגבי כוחה של המוסיקה כדבר המשפיע על הנפש והגוף. המוסיקה היא בנויה מצירופי צלילים---מנגינה, מקצבים, כלים וקולות. דרכי שילובם יחד יוצרים חוויות שונות למאזין. חוויות אלה יכולות להיות פיזיות, רגשיות, שכליות ורוחניות. כיצד חוויות אלה נגרמות על ידי המרכיבים המוסיקליים?

- אופי המנגינה (ובתוכה גם המקצב שלה) מסוגל להשרות אווירות ומצב הרוח שונים כגון: מלנכוליה, מרץ, עליצות, עצב, עוז ועוצמה, שלווה ונינוחות, וכו'.
- צלילי כלים שונים פונים למקומות שונים בגוף האדם ומהדהדים בהם: כלים גבוהים---כגון חליל וכינור---מהדהדים במקומות גבוהים בגוף---כמו הלב הכתפיים, והראש. כלים נמוכים---כגון גיטרה בס ותופים, מהדהדים באזורים הנמוכים של הגוף---מתחת למותניים, באגן ובירכיים.
- מקצבים שונים מעוררים סוגי תנועה שונים וגורמים לנו להזיז חלקים שונים בגוף. יש מקצבים שפונים לרגליים, ויש מקצבים שגורמים לנו להרים את הידיים כלפי מעלה. יש מקצבים שפונים לאגן ולירכיים ואף מעוררים סוגי "הענטוזים".

לפי רבי נחמן מברסלב:

"יש תנועה בכל אבר ואבר ששייכת לתנועות הניגון. כגון, שאצל זאת התנועה צריכים לנענע בראש או לכפול עצמו, וכיוצא בשאר אברים וברגליים שצריכים לעשות תנועה בהם כפי תנועות הניגון."

סוג התנועה שנגרם על ידי המוסיקה ישפיע על הנפש, כמו שממשיך רבי נחמן: "מטבע הניגון שנמשכת נפש השומע אחר הניגון ומתבטלת בכלות נפש אחר תנועות הניגון. מכל שכן מי שיכול לרקד, שיהיה הריקוד מכוון ממש כפי תנועת הניגון..."

הדרך הדו-סטריית---גוף ונפש:

יחס הנפש והגוף הן דרך דו-סטריית של אחד המשפיע על השני. לפעמים, נקודת המוצא של החוויה היא מהלב והמוח---עם תגובה שהולכת ומתפשטת עד לרגליים. ולפעמים, הגוף הוא זה שמתחיל את החוויה ומשדר ללב ולראש (לרגש ולשכל) את התחושות הנובעות מן התנועות.

נוכל לראות את כל אחד מהכיוונים האלה בגישות החסידות אל המוסיקה:

לפי תורת חב"ד:

"זעזוע הגוף בהתפעלות הנפש ממשיכין את המוחין גם לתוך החלל השמאלי שבלב ומשם למטה למטה עד הרגליים. עד לבחינת העקביים, על ידי הריקוד ממשיכין את התענוג הרוחני שבמוח ובלב. ואפילו הוא מפעפעע בנפש באופן בלתי מורגש עד כפות הרגליים." (מתוך המאמר של י. בן-שם: "אנעים זמירות ושירים אארוג" תוספת לגליון "המודיע" ח' אדר ב', תשנ"ב---כ"ב)

במקרה הזה, הגוף ממשיך את החוויה שהתחילה במוח ובלב.

מאידך, להלן מתואר הכיוון ההפוך—מן הגוף אל הנפש:

לפי רבי קלונימוס שפירא מפיאסצנא:

פעולת הגוף ברקידותיו [פועלת] גם על נפשו וגם על מחשבותיו [של האדם]. ולא דבר שכל הוא, ואי אפשר לבארו בסברא, רק עובדא היא שפעולות גופניות מעוררות את נפש האדם, מחזקים ומעט מגלים אותה." (מתוך המאמר של י. בן-שם: "אנעים זמירות ושירים אארוג" תוספת לגליון "המודיע" ח' אדר ב', תשנ"ב---כ"ב)

כאן אנו מבינים שהשפעת הגוף על הנפש איננה דבר במודע, ואיננה ניתנת להסבר רציונאלי. מה שקורה הוא אינטואיטיבי ואינסטינקטיבי לחלוטין, אך דווקא ההשפעה הלא מודעת חזקה עוד יותר! קחו לדוגמה מוסיקה של דיסקוטק עם עוצמות חזקות, באסים כבדים, ומקצבים מהפנטים. כל אלה מעוררים פעילות גופנית, שבמרכזה מופעל החלק התחתון של גוף. תנועות אלה בוודאי גם תשפענה על הנפש—על המחשבות והרגשות, ואף על הדמיון והאסוציאציות.

האדמו"ר מסלונים מסכם את הדרך הדו-סטטית של השפעת גוף ונפש בספרו "נתיבות השלום":

"שני אופני ריקוד הם. יש שהשמחה מתחילה במוח ולב ומתפשטת עד הרגליים הנסחפות אחרי ההתלהבות ורוקדים.

ויש שליבו ומוחו בל עמו, ואינו יכול לרומם אותם. ומתחיל לישא את הרגליים בריקוד, וההתעוררות הזאת הולכת ומתפשטת מהאברים עד ללבו ומוחו, ועד שכל עצמותי תאמרנה ה' מי כמוך." (מתוך המאמר של י. בן-שם: "אנעים זמירות ושירים אארוג" תוספת לגליון "המודיע" ח' אדר ב', תשנ"ב---כ"ב)

לאן לוקחת אותי המוסיקה?

ברור שהשפעת המוסיקה על מערכת גוף-נפש היא רבת עוצמה. כל האלמנטים המוסיקליים פועלים יחד ויוצרים "חבילה שלמה" של אווירה ומצב רוח שעוטפים את המאזין ומביאים אותו למקומות שונים.

לכן במקרה של מוסיקה למטרות קדושות של עבודת הבורא, אנו חייבים להיות מודעים לחוויות שהמוסיקה גורמת לנו, ולא להתבייש לשאול על כל קטע מוסיקה שרוצים ל"אמץ": מהי מהות החוויה הרגשית-שכלית-רוחנית-גופנית הנובעת ממוסיקה זו? לאלו רגשות, תחושות ותנועות היא גורמת?

בעצם, השאלה איננה רק "איזו מוסיקה אפשר לקחת?" אלא: "לאן לוקחת אותנו המוסיקה?"

במוסיקה שמסובבת אותנו בעולם של היום, יש מגוון רחב כל כך של אפשרויות מכל הסוגים. אפשר למצוא מוסיקה שמעוררת רוממות רוח והתעלות, ואפשר למצוא מוסיקה שמעוררת גסות רוח ובהמיות. אם המוסיקה משדרת גסות רוח, לא משנה כמה פסוקים מן התפילה נלביש עליה כדי ל"גייר" אותה, המסר יבוא מהמוסיקה ולא מהמלים.

כעת, נחזור ונבחן את מהות המוסיקה בדוגמאות שבהן פתחנו את המאמר. בכל אחד מהמקרים, ראינו כיצד בקלות היה ניתן להעביר את המלים ואת המשמעות למשהו מתאים ליהדות. אך לא נשלה את עצמנו! זה לא היה המניע לאימוץ השיר מהגויים! יש כאן משהו עמוק ומהותי הרבה יותר: בכל אחד מהמקרים, המניע לאמץ שיר מן הנכר היה בגלל הרגש ששידרה המוסיקה עצמה. בכל אחד היה רגש מתאים לעבודת הבורא, כך שהצורך לשנות את המלים, הפך לפרט מאד קטן, כי כל החוויה הרגשית כבר נמצאה בתוך המוסיקה עצמה—גם ללא שום מילה:

1. בדוגמה של שירו של הרבי מקאלוב היה הגעגוע האלמנט הבולט בשיר הרועים. רגש זה מתאים לכמיהה שמרגיש היהודי שמשתוקק לקרבה עם השכינה.
2. בדוגמה של NYE ZHURITZE CHLOPTZI, היו השמחה והמרץ הרגשות העיקריים במנגינה, וזה מתאים ליהודי שרוצה ללכת בשמחה ובטוב לבב אל ביתו של הרבי, ובחיוניות ובהרגשה טובה לשתות את דברי התורה שלו.
3. בשיר הלֶכְת "מוסקבה שלי", אנו חשים את רגשות הגבורה ו"גאוות היחידה" במוסיקה שמאד מתאימים לתפיסת חב"ד להיות החסידים חיילים אמיצים בצבא ה'.
4. בדוגמה הקיצונית של הרבנים שלקחו מנגינות מהכנסיות עבור "הקדיש" ו"הקדושה" של הימים הנוראים, המניע היה החיפוש אחר מנגינות שיכולות

לעורר רוממות רוח ויראה של כבוד דווקא לימי הדין. עם זאת, כאן מתערבבת הסוגיה של עבודה זרה, ולכן השאלה של לקיחת מנגינות מהכנסייה ממש שנויה במחלוקת. למרות זאת, כדאי לפרסם כאן את דעתו של הרב עובדיה יוסף¹ שמסתמך על דעתם של פוסקים רבים, האומרת שמותר לקנות כנסייה ולהופכה לבית כנסת. במקביל, הרב גורס שמותר להפוך לֶחֶן כנסייתי לֶחֶן של בית כנסת. לדעתו, "אין במנגינה שום ממשות, ולכן מותר להשתמש בבית הכנסת במנגינות של כנסיה." במקרה זה, אני גורסת: אין ספק שיש ממשות במוסיקה (במיוחד בעקבות כל בירורנו לעיל לגבי כוח המוסיקה). אלא כאן, הכוונה לממשות של משהו ספציפי נוצרי במנגינה שיכולה להיות בעייתית מבחינת עבודה זרה. במקרה של רבנים שחיפשו השראה במנגינות כנסייתיות, אפשר להבין שהם חיפשו במוסיקה את הרגשות ומצבי הרוח האוניברסאליים שיכולים להעשיר את התפילה ולרומם את הרוח--כמו הכמיהה לדבקות בבורא, היראה מאימת יום הדין, והערגה להתעלות למישור אחר-- מעבר לכאן ועכשיו. לכן, אנחנו מסוגלים להעביר משמעויות חיוביות אלה לתפילותינו.

אז והיום:

על כל הדוגמאות הנ"ל ראוי להוסיף עוד שיקול: במנגינות מן העבר (במיוחד העממיות שצוטטו לעיל) הייתה תמימות מסוימת. הם לא הושפעו מן העולם המערבי המסחרי המודרני שמוכר הרבה ממוצרי עם מסרים של "אקשן", "ריגושים", יצריות ומיניות. היום חוסר התמימות באה לידי ביטוי בהרבה מוסיקה בסגנון הרוק הכבד, ולכן יש פחות סיכוי "לגייר" אותה בהצלחה. שוב: התשובה נמצאת במוסיקה ולא במלים (על אף שלפעמים המלים גסות ממש!).

המוסיקה של היום היא לרוב מאד קצבית, ולכן היא פונה בעיקר אל הגוף ומעורר בו כל מיני תנועות. (נזכיר את דברי רבי נחמן המובאים לעיל: "יש תנועה בכל אבר ואבר ששייכת לתנועות הניגון...") כאשר המוסיקה פונה אל הגוף, עלינו לבדוק: איזה סוג תנועה מעוררת המוסיקה? כיצד התנועות של הגוף משפיעות על הנפש? אם התנועות גסות ופראיות, הן עלולות להעלות מחשבות ורגשות דומים!

גם לכלים יש השפעה על מידת הקליטה של המוסיקה ומשמעותה. ר' שלמה קרליבך זצ"ל היה מחזיק את הגיטרה שלו בחזה העליון--קרוב לליבו--והחוויה שקיבל השומע

¹ מתוך מאמר של ד"ר אברהם שפיר, "מוסיקה והלכה: תרתי דסתרי או שני חלקים של שלמות אחת?", המופיע באינטרנט

הייתה בהתאם. נשווה את זה לצליל הגיטרה החשמלית, שהגיטריסטים מחזיקים מתחת למותן—ממש על האגן—וגם כאן, החוויה למאזין בהתאם...
 זאת ועוד: במוסיקה של היום בולט במיוחד אלמנט הבאס--הצלילים הנמוכים מאד שמהדהדים אצל השומע "מתחת למותן" ומעוררים תנועות גסות ויצריות. גם העוצמות מאד חזקות "מכות בראש" ולא נותנות לחשוב. המקצבים לעתים חוזרים על עצמם בצורה מהפנטת המכניסה ל"טראנס", ואינם מאפשרים חשיבה אנאליטית. יש גם מקצבים מודגשים שמהדהדים בבטן התחתונה כמו בעיטות בבטן. בסך הכל השילוב של כל האלמנטים האלה, תוקפת את הגוף באופן בלתי מודע ובלתי מוגן, והנפש נסחפת אחרי החוויה הגופנית העוצמתית והכוללנית.

אין זו הכללה גורפת על כל מוסיקת הרוק, אך יש מספיק דוגמאות של מוסיקה המשדרת משהו פרוץ ופרוע, המעבירה מסרים של שחרור הרסן, אנארכיה, ואלימות, ולעתים שייכות לקבוצות שדוגלות בחוויית המוסיקה יחד עם סמים ואלכוהול וכל המשתמע מסגנון חיים זה. במקרים אלה שהם תוצאה מהתרבות של העולם המערבי-המודרני, אין ספק שאין זו מוסיקה תמימה המשדרת רגשות שאפשר "לאמץ" בקלות לחוויה הדתית.

לסיכום: לסיכום השאלה על מנגינות נכר בחוויה היהודית, עלינו לזכור:

המוסיקה יכולה להזין את הנפש או ח"ו להזיק לנפש.

אנו "צרכנים" של מוסיקה, ויכולים להחליט מה "לקנות" ומה "לאמץ" לעולם החוויות הרוחניות שלנו. עם המודעות לכוחה של המוסיקה ולהשפעתה עלינו, אפשר להפעיל את התבונה, השכל הישר, והאינטואיציה של התגובה הספונטאנית למוסיקה, ולשאול את עצמנו: לאן המוסיקה מסוגלת לקחת אותי? איזה עולם ערכים נבנה עם התנועות והתגובות הטבעיות למוסיקה זו?

בקבלה קיים המושג של **צירוף האותיות** כפוטנציאל לעורר כוונות ולהביא לצירוף הלב (כלומר טיהור הלב).

גם במוסיקה, הכלל הוא שצירוף נכון של צלילים--מנגינות, מקצבים וכלים-- הוא צירוף קריטי שיכול להביא אותנו לחוויות של זיכוך וטיהור (או חס וחלילה ההיפך).

לכן על שאלת **תוכן יהודי במנגינות נכר, נסיים עם הכלל:**

חכמת הצירוף (של צלילים) מביאה לצירוף (טיהור וזיכוך) הלבבות!